

Slachtoffers van bedrijfsgeweld

KATRIEN LAUWAERT^a

^a Beleidscoördinator, Moderator Forum voor herstelrecht en bemiddeling vzw; Bijzonder hoogleraar restorative justice, Vrije Universiteit Amsterdam (Corresp.: Katrien.lauwaert@moderator.be)

1. INLEIDING

Tot op heden hebben slachtoffers van bedrijfsgeweld in de criminologische literatuur betrekkelijk weinig aandacht genoten. Met name in het empirisch onderzoek zijn ze in grote mate onder de radar gebleven.

2. EUROPEES PROJECT 'VICTIMS AND CORPORATIONS'

Het Europese project *Victims and Corporations*¹ heeft getracht om deze vergeten slachtoffergroep zichtbaar te maken. Er werd een verkennend empirisch onderzoek uitgevoerd naar de kenmerken van hun slachtofferschap en van de opgelopen schade en naar de manier waarop de samenleving omgaat met bedrijfsgeweld. Met name werd gekeken naar de publieke aandacht voor deze problematiek, de strafrechtelijke afhandeling en het potentieel van herstelrecht op dit terrein, problemen met toegang tot schadefondsen en rechtsbijstand, de houding van overheidsinstanties, de toegankelijkheid van diensten voor slachtofferzorg voor deze groep en de reacties van de media. Voorafgaand aan het empirisch onderzoek, werd een uitgebreide literatuurstudie verricht, scanden de onderzoekers nationale en Europese regelgeving en analyseerden ze een behoorlijk aantal voorbeeldcasussen. Hierop verder bouwend werd een reeks interviews afgenomen en focus groepen georganiseerd, zowel met slachtoffers van bedrijfsgeweld en hun lotgenotenverenigingen als met professionals die in aanraking komen met deze misdrijven en hun slachtoffers. Onder de deelnemende professionals waren er procureurs des Konings, rechters, advocaten, medewerkers van slachtofferhulp en slachtofferonthaal, een medewerker van een nationale Commissie voor Hulp aan Slachtoffers van Opzettelijke Gewelddaden, bemiddelaars, artsen, een vertegenwoordiger van een niet-gouvernementele organisatie voor mensenrechten en een ombudsman. In totaal ging het om 26 individuele interviews en 8 focusgroepen uitgevoerd in Italië, Duitsland en België.²

Binnen het brede domein van criminaliteit gepleegd door bedrijven, spitste het onderzoek zich toe op gevallen van 'bedrijfsgeweld'. Deze term verwijst naar situaties waarin bedrijven in de loop van hun legale activiteiten misdrijven plegen die schade teweegbrengen aan de gezondheid, integriteit of het leven van natuurlijke personen. Voorbeelden van bedrijfs-

1 Project *Victims and Corporations. Implementation of Directive 2012/29/EU for Victims of Corporate Crimes and Corporate Violence*, funded by the "Justice" programme of the European Union (Agreement number – JUST/2014/JACC/AG/VICT/7417).

2 Per land werden de uitkomsten van de interviews en focus groepen neergeschreven in een nationaal rapport (voor België, zie LAUWAERT, 2017d). Op basis van de nationale rapporten werden vervolgens een Engelstalige (LAUWAERT, 2017a) en een Nederlandstalige (LAUWAERT, 2017b) praktijkgids gemaakt en werden richtlijnen uitgewerkt voor slachtofferzorg en diensten herstelrecht en bemiddeling (LAUWAERT, 2017c), voor advocaten (LAUWAERT, 2017e) en voor politie en magistratuur (LAUWAERT, 2017f).

geweld kunnen teruggevonden worden op het gebied van milieumisdrijven, productveiligheid, arbeidsomstandigheden en misdrijven in de farmaceutische industrie. Gekende casussen betreffen bijvoorbeeld asbest, sluikstorten, petrochemische besmetting, defecte borstimplantaten, besmetting van bloedproducten en fabrieksbranden. In wat volgt, vatten we enkele uitkomsten van het onderzoek samen.

3. KENMERKEN VAN SLACHTOFFERSCHAP VAN BEDRIJFSGEWELD

In het algemeen is de relatie tussen het bedrijf en het individu dat schade lijdt gekenmerkt door een ongelijke machtsverhouding, die zich manifesteert op het vlak van correcte informatie (wat betreft de feiten, de veroorzaakte schade en de risico's voor de toekomst) en de mogelijkheid om juridische stappen te ondernemen. Het is voorts lastig voor slachtoffers om in verzet te gaan tegen praktijken van een bedrijf waarvan ze economisch of op andere wijze afhankelijk zijn. Het bedrijf wordt vaak beleefd als een ondoorzichtige, onpersoonlijke en complexe entiteit waarvan men niet weet hoe die aan te spreken. Een identificeerbare individuele schuldlige is meestal immers niet aan te wijzen. Dit gevoel wordt nog versterkt wanneer het bedrijf een multinational is en het slachtofferschap zelf over de landsgrenzen heen reikt. Vaak is er ten slotte een verstrengeling van de belangen van het bedrijf en de (lokale of nationale) overheden en politiek, wat nogal eens leidt tot inertie bij overheden om tegen het bedrijf actie te ondernemen.

Personen die lijden als gevolg van bedrijfsgeweld worden vaak niet gezien als slachtoffers van criminaliteit door zichzelf, door professionals en door het brede publiek. De intrinsieke eigenschappen van bedrijfsgeweld verhinderen dat men het als criminaliteit bestempelt. Vaak is het oorzakelijk verband tussen de bedrijfsactiviteiten en de schade onduidelijk, wegens schaarse of nauwelijks bekende wetenschappelijke informatie over het schadeveroorzakende feit, of omdat het slachtofferschap verschijnt lange tijd na de feiten of daden die het veroorzaakten. Daarenboven worden bedrijven vandaag door de brede samenleving nog steeds niet gemakkelijk gezien als daders, zodat, zelfs als er schadeveroorzakend gedrag is, de feiten vaak niet beschouwd worden als een 'echt' misdrijf, of echt geweld. Bij bedrijfsgeweld is de veroorzaakte schade immers niet interpersoonlijk of direct, maar eerder indirect en het gevolg van beslissingen – acties of vormen van verzuim – die genomen werden door complexe organisaties. De schade is bovendien meestal onvrijwillig. Ze is het gevolg van beslissingen die genomen werden om winst te maken, niet om opzettelijk schade te berokkenen. Ten slotte, wanneer de blootstelling aan de schade vrijwillig was, bijvoorbeeld door een bepaalde levensstijl of bezigheid, of door de keuze om gebruik te maken van een bepaald product, definiëren mensen zich niet snel zelf als slachtoffers van criminaliteit.

Bedrijfsactiviteiten veroorzaken vaak schade aan vele mensen. Het slachtofferschap kan betrekking hebben op een lokale gemeenschap, maar kan ook verspreid zijn over vele landen, of plaatsvinden op een bepaalde plaats waar slachtoffers van zeer verschillende regio's samen komen op een bepaald moment. Slachtoffers kunnen schade oplopen door een plotse gebeurtenis (brand, gasexplosie, treinramp...) of het slachtofferschap kan over de tijd heen uitgespreid zijn (inademing van asbestvezels of vervuilde lucht, inname defecte medicatie, gebruik van gecontamineerd water...). Het collectieve karakter kan met andere woorden heel zichtbaar en onmiddellijk duidelijk zijn, of pas na een hele tijd tot uiting komen.

Slachtoffers van bedrijfsgeweld zijn vaak blootgesteld aan voortdurend slachtofferschap: grond- en watervervuiling worden niet ineens gezuiverd, defecte implantaten worden niet gemakkelijk verwijderd, mensen nemen schadelijke medicatie gedurende een bepaalde tijd voordat ze de schadelijkheid ervan ontdekken. Het kan dan ook erg moeilijk worden om

het slachtofferschap 'af te sluiten'. Secundaire victimisatie door uiteenlopende instanties is typisch wanneer de causale link tussen de bedrijfsactiviteit en de schade onduidelijk is (waardoor men niet geloofd wordt), of wanneer de autoriteiten de situatie niet willen of kunnen aanpakken.

Net zoals voor andere ernstige misdrijven is de schade praktisch, fysiek, mentaal en emotioneel, economisch en sociaal. Deze soorten schade worden niet afzonderlijk ervaren maar gecombineerd of op elkaar volgend beleefd.

4. ERVARINGEN MET HET (STRAF)RECHTSSYSTEEM

Slachtoffers van bedrijfsgeweld vinden het belangrijk dat hun zaak voor de strafrechter wordt gebracht: het is een gelegenheid om de aandacht voor een probleem te verhogen, een manier om bewijs te kunnen laten verzamelen, vaak de enige mogelijkheid om een vergoeding te vragen wanneer alle andere compensatiesystemen mislukken en het enige kanaal dat leidt tot een publieke erkenning van de slachtoffers. Meer dan op het verkrijgen van schadevergoeding zijn slachtoffers immers uit op publieke vaststelling van de waarheid met aanduiding van verantwoordelijkheden.

Tegelijkertijd stelden we doorheen de casussen vast dat bijlange niet alle gevallen van bedrijfsgeweld kunnen rekenen op dezelfde belangstelling. Zowel de overheid, de gerechtelijke instanties als de samenleving in haar geheel besteden veel meer aandacht aan voorvallen van plots, collectief en zichtbaar slachtofferschap; dit zijn vaak de zogenaamde rampen. Deze situaties trekken veel media-aandacht en politieke welwillendheid aan. De hele maatschappij voelt zich betrokken. Slachtoffers worden onmiddellijk erkend in hun slachtofferstatus en de situatie wordt aangepakt vanuit een brede lens. Daar hoort vaak ook actie vanuit justitie bij.

Gevallen van bedrijfsgeweld creëren enorme uitdagingen voor het strafrechtssysteem. Bij collectief slachtofferschap dient men aangepaste methoden te hanteren om grote groepen slachtoffers te informeren en hun deelname aan het proces te organiseren. De accommodatie in de rechtbanken is doorgaans totaal onaangepast. Hoewel er in het verleden soms ad hoc oplossingen zijn gezocht (bij terechtzittingen omtrent gemediatiseerde rampen), zijn er andere gevallen waarbij de aanwezigheid van groepen slachtoffers bij de terechtzitting niet mogelijk gemaakt werd. Dit wordt door slachtoffers aan gevoeld als een pijnlijk gebrek aan erkenning door het strafrechtssysteem.

Door lange incubatieperiodes vinden onderzoeken en strafprocedures geregeld lang na de schadelijke activiteiten plaats. In tussentijd zijn herinneringen vervaagd; willen mensen het verleden niet meer oprakelen of is het bewijs verdwenen. Dit kan leiden tot vrijspraak of niet-vervolgning wegens verjaring van de feiten. Dit is voor slachtoffers moeilijk te begrijpen en te verteren. De verjaring bij lange latentieperiodes is een structureel probleem. Zoals hoger reeds vermeld is ook vaak zeer gespecialiseerde wetenschappelijke expertise nodig om een oorzakelijk verband tussen feiten en schade te kunnen aantonen. De bekendmaking van de persoonsgegevens en de onthulling van de persoonlijke geschiedenis van slachtoffers vormen vaak een negatief gevolg van de openbaarheid van het strafproces.

Over het algemeen willen vele slachtoffers bijdragen aan het onderzoek en hun zeg doen tijdens de strafprocedure, zij het als getuige of als deelnemende partij. Een belangrijke reden hiervoor is de wens om te voorkomen dat de feiten zich zouden herhalen en om het schadelijke gedrag te stoppen. Op deze manier kunnen ze tenminste vermijden dat andere mensen gelijkaardige situaties moeten meemaken. Wat bij bedrijfsgeweld vereist is om herhaling van de feiten te voorkomen, overstijgt echter vaak de situatie van een individuele overtreder; eerder gaat het om structurele of systemische veranderingen. Het strafrechtssysteem is slecht uitgerust om dat soort veranderingen te bewerkstelligen. Voor slachtoffers gaapt

er dan ook vaak een kloof tussen de verwachtingen ten aanzien van het strafproces en de uitkomsten ervan. Vanwege de vele, bovengenoemde obstakels leveren strafrechtelijke procedures bijvoorbeeld vaak geen vergoeding op voor de slachtoffers, ondanks het geleverde bewijs van schade door het gepleegde misdrijf. Slachtoffers reageren met grote teleurstelling, onbegrip, wanhoop of blijven achter met een gevoel van secundaire victimisatie. Het vertrouwen van de slachtoffers in het hele strafrechtstelsel kan op die manier een flinke deuk krijgen.

In het kader van het project werd onderzocht of een herstelrechtelijke aanpak een aantal van die problemen zou kunnen aanpakken, en zo tot meer bevredigende oplossingen komen voor de betrokken slachtoffers. Een meer flexibele, holistische aanpak lijkt in elk geval aangewezen, waarbij groepen slachtoffers direct betrokken kunnen worden, mensen hun zeg kunnen doen (ook rechtstreeks ten aanzien van de bedrijfsverantwoordelijken), de uitkomsten beter afgestemd worden op de noden in de betrokken casus en strikte eisen inzake bewijs en verstreken tijd overstegen kunnen worden. Uit de bevraging van herstelrecht professionals³ bleek dat zij hier een vruchtbaar terrein zien dat verdere verkenning waard is, waarbij wel een aantal aspecten grondig onder de loep dienen genomen te worden. Cruciaal wordt bijvoorbeeld de vraag of bedrijven, wiens handelen in grote mate gedreven lijkt door het vermijden van juridische aansprakelijkheid en reputatieschade, bereid zullen gevonden worden om vrijwillig de dialoog aan te gaan met hun slachtoffers en/of welke vernieuwende methoden hiertoe kunnen ontwikkeld worden.

REFERENTIES

- AERTSEN, I. (2018). Restorative justice for victims of corporate violence. In G. FORTI, C. MAZZUCATO, A. VISCONTI & S. GIAVAZZI (Eds.). *Victims and Corporations. Legal challenges and empirical findings* (pp. 235-258). Milano: Wolters Kluwer.
- LAUWAERT, K. (2017a). *Individual assessment of corporate violence victims' needs. A practical guide*. Milan: Università Cattolica del Sacro Cuore..
- LAUWAERT, K. (2017b). *Strafbaar gedrag van bedrijven en schending van fysieke integriteit: ervaringen en noden van slachtoffers. Een praktijkgids*. Leuven: KU Leuven.
- LAUWAERT, K. (2017c). *Strafbaar gedrag van bedrijven en schending van fysieke integriteit. Richtlijnen voor slachtofferzorg en diensten herstelrecht en bemiddeling*. Leuven: Leuven Instituut voor Criminologie.
- LAUWAERT, K. (2017d). National report Belgium. In X, *Needs of victims of corporate violence: empirical findings* (pp. 97-128). Milan: Università Cattolica del Sacro Cuore.
- LAUWAERT, K. (2017e). *Strafbaar gedrag van bedrijven en schending van fysieke integriteit. Richtlijnen voor advocaten*. Leuven: Leuven Instituut voor Criminologie.
- LAUWAERT, K. (2017f). *Strafbaar gedrag van bedrijven en schending van fysieke integriteit. Richtlijnen voor politie en magistratuur*. Leuven: Leuven Instituut voor Criminologie.
- VISCONTI, A. (2018). Corporate violence: harmful consequences and victims' needs. An overview. In G. FORTI, C. MAZZUCATO, A. VISCONTI & S. GIAVAZZI (Eds.). *Victims and Corporations. Legal challenges and empirical findings* (pp. 149-177). Milano: Wolters Kluwer.

3 In de eindpublicatie van het project maakte Ivo AERTSEN (2018) een meer conceptuele analyse omtrent het potentieel van herstelrecht in geval van bedrijfsgeweld.